

การวิเคราะห์บทบาทของพระเลขาการในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีของพระอานนท์

**An Analytical Study of the Secretary's Roles in Theravada Buddhism
: A Case Study of the Monk "Ananda"**

พระประสิทธิ์สุตคุณ (ฤกษ์นาวิ) * อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ (1) รองศาสตราจารย์ เรือเอกหญิงปรีชา หิรัญประดิษฐ์ **

(2) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พระมหาณรงค์ศักดิ์ ฐิติญาโน ***

Phraprasitsuttakun; (Rerknavee) Thesis advisors: (1) Preeya Hiranpradith, Associate Professor;

(2) Dr. Phramaha Narongsak Thitiyarno, Assistant Professor

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาประวัติ วิเคราะห์บทบาทและวิธีการปฏิบัติตนของพระอานนท์ ในการปฏิบัติหน้าที่เป็นพระเลขาการของพระพุทธเจ้า และเพื่อนำบทบาทและคุณสมบัติที่ดีของท่าน มาเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของพระเลขาการในคณะสงฆ์ไทย โดยศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก และอรรถกถา และการสัมภาษณ์เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ จำนวน ๗ รูป และนำเสนอผลการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า พระอานนท์ เป็นโอรสของพระเจ้าสุกโกทณศาภราช นอกจากจะเป็นสหชาติแล้วยังมีศักดิ์เป็นพระอนุชาของพระพุทธเจ้า พระอานนท์ มีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่น จึงได้รับคัดเลือกให้เป็นพุทธอุปัฏฐาก ซึ่งปัจจุบันเรียกพระเลขาการ เป็นเวลานานถึง ๒๕ พรรษา บทบาทของพระอานนท์ ในการเป็นพระเลขาการของพระพุทธเจ้า มี ๓ บทบาทที่สำคัญ ได้แก่ (๑) บทบาทพระเลขาการส่วนพระองค์ คือ งานถวายการรับใช้ในกิจวัตรประจำวัน งานถวายการรับใช้ในพุทธกิจจำเป็นที่ทรงมอบหมาย งานปฏิสังขรณ์ต้อนรับเหล่าพุทธบริษัท (๒) บทบาทพระเลขาการประจำตำแหน่งพระประมุขสงฆ์ เช่น การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การสนับสนุนและพร้อมที่จะทำงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จ การเก็บรักษาข้อมูลต่าง ๆ โดยเฉพาะคำสอนของพระพุทธเจ้า การติดตามงานให้พระพุทธเจ้า การให้คำปรึกษาในเบื้องต้นแก่เหล่าพุทธบริษัท การปกป้องพระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้าและสถาบันสงฆ์ ฯลฯ และ (๓) บทบาทผู้ให้ข้อมูลในที่ประชุมสงฆ์เกี่ยวกับการปกครองสงฆ์ และการบัญญัติวินัย จากการศึกษาความคิดเห็นของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ พบว่า พระเลขาการปัจจุบัน ควรยึดพระอานนท์เป็นแบบอย่าง เช่น การสนับสนุนและพร้อมที่จะทำงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จ การประสานงาน การเก็บรักษาข้อมูลต่าง ๆ การติดตามงาน การปกป้องผู้บังคับบัญชา ด้านคุณสมบัติของพระอานนท์ที่พระเลขาการปัจจุบันควรมี คือ มีบุคลิกดี ใฝ่ใจต่อการศึกษา เป็นพหูสูต ช่างคิดช่างสังเกต ช่างถาม ประหยัด เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และคุณธรรม คือ จงรักภักดี กตัญญูกตเวที อ่อนน้อมถ่อมตน ใจกว้างยอมรับคำติชมในการทำงาน ขยันอดทน ละเอียดยรอบคอบรับผิดชอบสูง ยึดความถูกต้องไว้เหนือคติ ๔

* ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

** รองศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Abstract

The research aimed to study the history of monk “Ananda,” to analyze his roles and conduct as Lord Buddha’s secretary and to analyze his role and characteristics that could be used as a guideline for current monk secretaries of the Thai Sanga Order. The study used documentary research of the Tripitaka Commentaries and in-depth interviews of seven senior monks. Then the analytical descriptive was performed.

The findings were: Ananda was a son of King สุกโกททศาภยราช and was born on the same day as the Lord Buddha and His cousin. Thanks to his outstanding characteristics, he was selected to serve as His secretary for twenty five years. Three important roles of Ananda were: His private secretary, secretary to the Head of Sanga and information dissemination role. As the private secretary, Ananda tended to His daily routines as well as other religious assignments and greeted four types of His assemblies. As secretary to the Head of Sanga, he was responsible for problem solving, supportive and preparatory tasks, storing information, particularly His teachings, monitoring His work, providing basic consultation to four types of His assemblies and safe-guarding the reputation of the Lord Buddha and the Sanga. In the information dissemination role, Ananda conveyed to the Sanga convention its governance and discipline-related instructions. The analysis of seven senior monks’ interviews revealed that Ananda’s conduct could be used as a role model for current monk secretaries in the following three aspects. Firstly, Ananda excelled in support and readiness for assignments and achievement; coordination, information storage, task monitoring, and safe-guarding bosses. Secondly, Ananda’s exemplary personal characteristics were: good personality, love to study, scholarship, inquisitiveness, frugality and generosity. Thirdly, he was a man of integrity: loyalty, gratitude, respectfulness, broad mind, diligence, perseverance, carefulness, responsibility, righteousness and clear from the Four Prejudices.

Keywords: Secretary’s Roles, Buddhism, the Monk “Ananda”

* ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

** รองศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำ

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในฐานะพระประมุขสงฆ์ เมื่อมีพระสงฆ์มากขึ้น ทรงบัญญัติพระธรรมวินัยเป็นหลักในการปกครอง โดยมีพระอรหันต์ ๘๐ รูป เป็นผู้ช่วย ครั้งนั้นยังมีตำแหน่งที่มีความสำคัญ คือตำแหน่งพุทธอุปัฏฐาก มีหน้าที่หลักคือการอยู่ถวายงานรับใช้ใกล้ชิดพระพุทธเจ้าในพุทธกิจต่าง ๆ พระอานนท์ ถือเป็นรูปแรก ซึ่งสงฆ์มีมติเห็นชอบให้ทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก แม้พระพุทธเจ้า ก็ทรงพระประสงค์เช่นกัน เมื่อท่านเข้ามาทำงาน ก็ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าทำหน้าที่ได้อย่างดีเลิศกว่าภิกษุรูปอื่น ๆ ที่เคยทำมาก่อน ปัจจุบัน พระภิกษุผู้ทำหน้าที่ถวายการรับใช้ใกล้ชิดเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ เรียกว่าพระเลขานุการ

ตำแหน่งเลขานุการมีความสำคัญในการบริหารงาน แม้งานคณะสงฆ์ปัจจุบัน เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ ก็จำเป็นต้องมีพระเลขานุการไว้เป็นกำลังสำคัญในการประสานงานเชื่อมโยงระหว่างเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์กับผู้ได้บังคับบัญชาภายในองค์กรสงฆ์นั้น ๆ และช่วยเจ้าคณะบริหารงานในด้านต่าง ๆ ให้สามารถดำเนินไปได้ด้วยดี เป็นการแบ่งเบาภาระของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์

การปกครองของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ได้มีการจัดระเบียบการปกครองอนุโลมตามฝ่ายบ้านเมือง เป็นระดับหน ภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล โดยมีเจ้าคณะใหญ่ ปกครองสงฆ์ระดับหน เจ้าคณะภาค ปกครองสงฆ์ระดับภาค เจ้าคณะจังหวัด ปกครองสงฆ์ระดับจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ ปกครองสงฆ์ระดับอำเภอ และเจ้าคณะตำบล ปกครองสงฆ์ระดับตำบล และมีรองเจ้าคณะนั้น ๆ ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ และในการปกครองสงฆ์แต่ละระดับนั้น กฎมหาเถรสมาคมได้กำหนดให้เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ และรองเจ้าคณะนั้น ๆ มีพระเลขานุการไว้ทำหน้าที่การเลขานุการสนองงานของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ ปัจจุบัน กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๘ (พ.ศ.๒๕๔๖) แก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๔ (พ.ศ.๒๕๔๑) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอน พระสังฆาธิการ ได้กำหนดให้เจ้าคณะพระสังฆาธิการผู้ปกครองสงฆ์ ผู้ดำรงตำแหน่งหรือเคยดำรงตำแหน่งเจ้าคณะภาคจนถึงรองเจ้าคณะตำบล ซึ่งได้ปฏิบัติหน้าที่จนมีอายุครบ ๘๐ ปีบริบูรณ์สมควรยกย่องเชิดชูให้เป็นที่ยกย่องเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ในชั้นนั้น ๆ¹ เท่ากับว่าเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ เกษียณอายุการทำงาน เมื่อมีอายุครบ ๘๐ ปีบริบูรณ์ ถือว่าอยู่ในวัยชราภาพมาก จึงทำให้งานคณะสงฆ์ที่เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์รับผิดชอบอยู่ตกอยู่กับพระเลขานุการ ต้องทำหน้าที่กลั่นกรองงานของคณะสงฆ์ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าคณะนั้น ๆ เมื่อตำแหน่งเลขานุการมีความสำคัญเช่นนี้ การพิจารณาคัดเลือกพระเลขานุการ จึงต้องมีความพิถีพิถันเป็นอย่างมาก โดยต้องคำนึงว่าต้องสามารถสนองงานด้านเลขานุการได้ และต้องทำงานให้เป็นที่ไว้วางใจทั้งของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ และผู้อยู่ภายใต้ปกครองของท่าน

เมื่อย้อนกลับไปในสมัยพุทธกาล ผู้วิจัยศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา พบว่า พระอานนท์ เป็นผู้ที่ทำหน้าที่เลขานุการได้อย่างครบถ้วน คือทำหน้าที่เป็นพระเลขานุการส่วนพระองค์ และพระเลขานุการประจำตำแหน่งพระประมุขสงฆ์ จึงสนใจวิเคราะห์ว่า พระอานนท์มีบทบาทอย่างไรบ้าง และมีคุณสมบัติอย่างไรบ้าง ในการทำหน้าที่พระเลขานุการของพระพุทธเจ้า จึงสามารถศึกษาคุณธรรมความดีของตนเอง พร้อมทั้งรักษาพระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้าในฐานะผู้บังคับบัญชาไว้ได้ด้วยดี จนทำให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงมาจนถึงทุกวันนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า การนำบทบาท และคุณสมบัติอันเป็นข้อวัตรปฏิบัติอันดีงามของพระอานนท์จากพระไตรปิฎก และเอกสารอื่น ๆ มาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานของพระเลขานุการของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ในปัจจุบัน ก็จะเป็นประโยชน์แก่การคณะสงฆ์ไทยสืบไป

¹ พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงคปญฺญ) (๒๕๕๓) วิทยาพระสังฆาธิการ เล่ม ๑ กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก หน้า ๓๐๑

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติพระอานนท์ในการปฏิบัติหน้าที่พระเลขานุการของพระพุทธเจ้า
๒. เพื่อวิเคราะห์บทบาท และวิธีการปฏิบัติตนของพระอานนท์ในการปฏิบัติหน้าที่เป็นพระเลขานุการของพระพุทธเจ้า
๓. เพื่อวิเคราะห์บทบาทและคุณสมบัติของพระอานนท์ที่ควรนำมาใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของพระเลขานุการในคณะสงฆ์ไทย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยมีวิธีวิจัยดังนี้

๑. การวิจัยเอกสาร ได้แก่

- ๑.๑ ศึกษาจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยการศึกษารวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส เป็นต้น
- ๑.๒ ศึกษาจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ โดยการศึกษารวบรวมจากตำราต่าง ๆ ตลอดจนทั้งบทความเอกสาร งานวิจัย และหนังสือที่เกี่ยวข้อง

๒. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับบทบาท และคุณสมบัติของพระเลขานุการที่พึงประสงค์ โดยคัดเลือกแบบวิธีแบบเจาะจง จำนวน ๙ รูป

หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์ โดยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

สรุปผลการวิจัยและการอภิปรายผล

สรุปผลการวิจัย

๑. ประวัติพระอานนท์ และการรับหน้าที่พระเลขานุการของพระพุทธเจ้า

พระอานนท์ เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกษัตริย์ ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ดังนั้น พระอานนท์ จึงมีศักดิ์เป็นพระอนุชาของพระพุทธเจ้า และที่สำคัญยังเป็นสหชาติ คือเกิดในวันเดือนปีเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ท่านออกบวชในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จนิวัติกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อโปรดพระพุทธบิดา และพระประยูรญาติ โดยมีพระเพทภูริสเถระ เป็นพระอุปัชฌาย์²

ในพุทธทศนิกาย เกรกเถระกล่าวว่า ในพรรษาที่ ๒๐ ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี ในที่ประชุมสงฆ์ ทรงตรัสว่า พระองค์ทรงชรามากแล้ว ภิกษุบางรูปที่อุปัชฌาภิกษุของเรา ได้ทอดทิ้งพระองค์ไปตามที่ตนต้องการจะไป บางรูปได้วางบาตรและจีวรของพระองค์ไว้ที่พื้นดินแล้วเดินหลีกไป พระองค์จึงขอให้สงฆ์เลือกภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นอุปัชฌาภิกษุประจำ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสแล้ว ต่างรู้สึกสังเวชสลดใจขณะนั้น พระสารีบุตร ได้ลุกขึ้นอภิวาทพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลขอรับอาสาเป็นพุทธอุปัชฌาภิกษุประจำ แต่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ต่อจากนั้น พระอัสสิมหาสวาก

² วินย. ๒/๒๕๒/๒๓๖, ฉบับ มหาจุฬาฯ ๒๕๐๐ ; วินย. ๕/๒๖๔/๓๑, ฉบับ มหาจุฬาฯ ๒๕๐๐ ; เกร.อ. ๑/๑๕๓/๑๐๑, ฉบับ มหาจุฬาฯ ๒๕๑๒

ทั้งหลาย มีพระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น ได้ลุกขึ้นอภิวาทพระพุทธเจ้าแล้ว กราบพูลขอรับอาสาเป็นผู้อุปัฏฐากเช่นเดียวกับพระสารีบุตร แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามไว้ทั้งหมด

เหลือเพียงพระอานนท์ ยังคงนั่งนิ่งเฉยอยู่มิได้พูลขอรับอาสาอย่างพระมหาสาวกทั้งหลาย พระภิกษุสงฆ์ จึงกล่าวเตือนพระอานนท์ให้พูลขอรับตำแหน่งนั้นบ้าง พระอานนท์ กล่าวตอบว่า “ชื่อว่าตำแหน่งที่ได้มาด้วยการขอนั้น จะมีประโยชน์อะไร ถ้าพระพุทธเจ้า ทรงพอพระทัยในตัวกระผม พระพุทธองค์ ก็คงรับสั่งเองว่า “อานนท์ เธอจงเป็นอุปัฏฐากเราเถิด” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อย่าเลยภิกษุทั้งหลาย ไม่มีผู้ใดสามารถที่จะทำให้อานนท์ เกิดความอดสาหะได้ แต่เมื่ออานนท์รู้อยู่ เธอจักอุปัฏฐากเรา” เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระคำรัสเช่นนั้นก็ทราบทันทีว่า พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ที่จะได้พระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐาก จึงได้กล่าวเตือนให้ท่านพูลขอรับตำแหน่งพุทธอุปัฏฐากจากพระพุทธเจ้า³...”

พระอานนท์ ครั้นถูกพวกภิกษุกล่าวเตือนอย่างนั้นแล้ว ก่อนรับตำแหน่ง ท่านได้พูลขอพร ๘ ประการ จากพระพุทธเจ้า คือ

๑. ขอพระองค์อย่าได้ประทานจีวรอันประณีตที่มีผู้นำถวายแก่ข้าพระองค์เลย
๒. ขอพระองค์อย่าประทานบิณฑบาตอันประณีตที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
๓. ขอพระองค์อย่าได้ให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ที่เดียวกันกับที่พระองค์ประทับ
๔. ขออย่าได้ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่นิมนต์ซึ่งพระองค์รับไว้
๕. ขอพระองค์โปรดกรุณาเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ ซึ่งข้าพระองค์รับไว้ เมื่อพระองค์ไม่อยู่
๖. ขอให้ข้าพระองค์ได้พาพุทธบริษัทเข้าเฝ้าพระองค์ในเวลาที่เขามาเพื่อจะเฝ้า
๗. ถ้าข้าพระองค์มีความสงสัยเรื่องใด เมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามได้ทุกขณะ
๘. ถ้าพระองค์แสดงพระธรรมเทศนาในที่ใด แก่ผู้ใด ซึ่งข้าพระองค์มิได้อยู่ด้วย ขอให้โปรดเล่าพระธรรมเทศนานั้นแก่ข้าพระองค์อีกครั้งหนึ่ง⁴

จะเห็นว่า พร ๔ ข้อแรกเป็นเงื่อนไขปฏิบัติ เพื่อป้องกันคำครหาอันจะเกิดในภายหลังว่าพระอานนท์รับตำแหน่งตำแหน่ง เพราะเห็นแก่ลาภสักการะ หรือได้สิทธิพิเศษต่าง ๆ ส่วนพร ๔ ข้อหลังเป็นเงื่อนไขพูลขอรับเพื่อให้ได้ทำงานในตำแหน่งเลขานุการได้อย่างเต็มที่ พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานพร ๘ ประการ ให้ตามที่ พระอานนท์พูลขอ ท่านได้ทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัฏฐาก หรือทำหน้าที่พระเลขานุการทำหน้าที่ช่วยเหลือ ดูแล สนับสนุนงานของพระพุทธเจ้า รวมระยะเวลา ๒๕ พรรษา

³ อนุ.นวก. ๒๓/๓/๒๕๓-๔. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ์ ๒๕๐๐ ; ที.อ. ๒/๑๑/๑๓-๔. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ์ ๒๕๓๒ ; อนุ.อ. ๑/๒๑๕-๒๓๓/๒๖๑-๒. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ์ ๒๕๓๓ ; อนุ.อ. ๑/๖๔๐/๓๗๓ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ์ ๒๕๓๔ ; เกร.อ. ๒/๓๕๗/๔๕๗ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ์ ๒๕๓๒ ; ร.อ. ๒/๑๖๖. ธรรมปัทมกุฎา ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๘

⁴ อนุ.อ. ๑/๒๑๕-๒๓๓/๒๖๒-๔. ; เกร. อ. ๒/๓๕๗/๔๕๗ - ๘. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ์ ๒๕๓๒ ; ที.อ. ๑/๑๑/๑๔-๖. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ์ ๒๕๓๒ ; อนุ.อ. ๑/๖๔๐/๓๗๓-๔. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ์ ๒๕๓๔

๒. บทบาท ของพระอานนที่ในการทำหน้าที่พระเลขานุการ

บทบาทพระอานนที่ในฐานะพระเลขานุการ มี ๓ บทบาทที่สำคัญ คือ

๒.๑ บทบาทพระเลขานุการส่วนพระองค์ ได้แก่ การถวายงานรับใช้ใกล้ชิดในพุทธกิจประจำวัน วยน้ำสรง น้ำเย็นและน้ำร้อน ถวายไม้สัปทน นวดพระหัตถ์และพระบาท นวดพระปฤษฎางค์ ปัดกวาด พระคันธกุฎีและบริเวณพระคันธกุฎี การถวายงานในพุทธกิจที่ทรงมอบหมายให้ไปดำเนินการเป็นครั้งคราว เช่น ไปรับบิณฑบาตแทนพระพุทธเจ้า ที่พระราชวังของพระเจ้าปเสนทิโกศลมิได้ขาด งานปฏิสังขรณ์ต้อนรับเหล่าพุทธบริษัทที่เดินทางมาทวีสารทศเพื่อต้องการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

๒.๒ บทบาทพระเลขานุการประจำตำแหน่งพระประมุขสงฆ์ ได้แก่ การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เช่น จัดเวลาให้เจ้ามัลลกะตริยทั้งหลาย ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ทันเวลาก่อนที่พระพุทธเจ้าจักเสด็จดับขันธปรินิพพาน การสนับสนุนนโยบาย และพร้อมทำงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จ เช่น รับสั่งให้ไปอนุโมทนानุญแก่นาย จุนทกัมมารบุตร ผู้ถวายบิณฑบาตครั้งสุดท้ายแก่พระพุทธเจ้า ซึ่งพระอานนที่ก็ดำเนินการได้สำเร็จตามพุทธประสงค์ทุก ๆ เรื่อง การขานรับนโยบาย เช่น พระพุทธเจ้ารับสั่งว่า พระธรรมและวินัย ที่เราแสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็นศาสดาของพวกเธอ โดยการล่องไปแห่งเรา และพระอานนที่ก็ขานรับนโยบายแล้วนำไปขยายความนั้นให้พระสงฆ์ทราบ การเป็นผู้ประสานงานกับบุคคลหลายกลุ่มทั้งฝ่ายสงฆ์ ฝ่ายบ้านเมืองและฝ่ายฆราวาส การบริหารสำนักงาน เช่น การจัดสรรเวลาให้เป็นที่พักผ่อนของของคนทุกชั้นวรรณะ การเก็บรักษาข้อมูลต่าง ๆ โดยเฉพาะคำสอนของพระพุทธเจ้า จนได้รับยกย่องเป็นพหูสูตร เป็นคลังแห่งพระธรรม สามารถจดจำพระไตรปิฎกได้ถึง ๘๔,๐๐๐ ธรรมขันธ์ การติดตามงานและคอยเป็นหูเป็นตาแทนพระพระพุทธเจ้า เช่น ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าให้เสด็จไปเยี่ยมพระศักคุณะก่อนมรณภาพ การให้คำปรึกษาในเบื้องต้นแก่เหล่าพุทธบริษัท เช่น พระอุทथิ เรื่องที่แคว และพระมหาประชาบดีโคตมี เรื่องขอบวชเป็นภิกษุณี การปกป้องพระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า และสถาบันสงฆ์ เช่น กรณิ พระนางมาคันทิยา คิดแก้แค้นพระพุทธเจ้า โดยจ้างคนให้มาด่าทอ และพระเทวทัต คิดทำสังฆเภท มุ่งทำให้สงฆ์แตกหมู่แตกคณะออกไป

๒.๓ บทบาทในการให้ข้อมูลในที่ประชุมสงฆ์ ได้แก่ การถวายรายงานข้อมูลเกี่ยวกับการปกครองสงฆ์ และการถวายรายงานข้อมูลอันเป็นประโยชน์ในการบัญญัติวินัย ภายหลังที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ ปรินิพพานแล้ว สงฆ์ได้แต่งตั้งท่านเป็นกรรมการสงฆ์ร่วมกับพระอรหันต์จำนวน ๔๙๕ รูป ทำปฐมสังคายนา พระธรรมวินัย ท่านทำหน้าที่เป็นผู้วิชันนาพระธรรม

๓. บทบาทและคุณสมบัติของพระอานนที่ที่พระเลขานุการในคณะสงฆ์ไทยปัจจุบันควรนำมาปฏิบัติ

จากการสัมภาษณ์เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์จำนวน ๗ รูป เพื่อศึกษาความคิดเห็นที่มีต่อบทบาทและคุณสมบัติที่พึงประสงค์ของพระเลขานุการ บทบาทของพระอานนที่ในฐานะพระเลขานุการ ที่ควรยึดถือเป็นแบบอย่างต่อไป รวมทั้ง บทบาทและคุณสมบัติเพิ่มเติมของพระเลขานุการที่พึงประสงค์สำหรับคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน

๓.๑ บทบาทและคุณสมบัติของพระเลขานุการที่เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ปัจจุบัน

บทบาทของพระเลขานุการที่พึงประสงค์ตามความคิดเห็นของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ โดย เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่

⁵ พ. เกร. ๒๖/๑๐๒๗/๓๕๕. ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ์ ๒๕๐๐

- (๑) การปกป้องผู้บังคับบัญชาและสถาบันสงฆ์ ทั้งรู้จักสร้างภาพพจน์ที่ดี
- (๒) การทำงานให้เป็นที่น่าพอใจ
- (๓) การวางตนเป็นผู้ตาม และไม่ทำงานเกินหน้าที่ของตน
- (๔) การสร้างงานใหม่ ๆ มีความคิดก้าวหน้า
- (๕) การปฏิบัติงานและติดตามงานของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์และงานคณะสงฆ์
- (๖) การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี มีไหวพริบปฏิภาณชาญฉลาด
- (๗) การติดต่อประสานงานกับผู้อื่นได้ดี
- (๘) การปฏิบัติตามกฎระเบียบของสถาบันสงฆ์
- (๙) การเสนอข้อมูลต่าง ๆ และถวายข้อคิดเห็นแก่ผู้บังคับบัญชา และอันดับสุดท้าย
- (๑๐) การจัดลำดับความสำคัญของงานที่ทำก่อนหลัง

๓.๒ คุณสมบัติของพระเลขาธุการที่เจ้าคณะสงฆ์ผู้ปกครองสงฆ์ต้องการ

คุณสมบัติเฉพาะที่พึงประสงค์ของพระเลขาธุการตามความคิดเห็นของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ โดย เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่

- (๑) ใฝ่ใจหาความรู้เพื่อเพิ่มทักษะในการทำงานอยู่เสมอ
- (๒) มีความรอบรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และมีประสบการณ์ทำงานด้านเลขานุการ
- (๓) มีบุคลิกดี มีมนุษยสัมพันธ์
- (๔) มีความละเอียดรอบคอบ มีความรับผิดชอบสูง
- (๕) มีอุปนิสัยรักการทำงานด้านบริการ
- (๖) ใจกว้างยอมรับฟังคำติชมของผู้อื่น
- (๗) รู้ใจและเข้าใจผู้บังคับบัญชา

๓.๓ บทบาทของพระอาณัติที่พระเลขาธุการปัจจุบันควรยึดถือเป็นแบบอย่าง

บทบาทของพระอาณัติที่พระเลขาธุการปัจจุบันควรยึดถือเป็นแบบอย่าง ตามความคิดเห็นของ เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ พบว่า มีบทบาทที่ตรงกันถึง ๗ ข้อ ได้แก่

- (๑) การปกป้องผู้บังคับบัญชาและสถาบันสงฆ์
- (๒) การทำงานให้เป็นที่น่าพอใจ
- (๓) การปฏิบัติงานและติดตามงานของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์และงานคณะสงฆ์
- (๔) การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี มีไหวพริบปฏิภาณชาญฉลาด
- (๕) การติดต่อประสานงานกับผู้อื่นได้ดี
- (๖) การเสนอข้อมูลต่าง ๆ และถวายข้อคิดเห็นแก่ผู้บังคับบัญชา
- (๗) การจัดลำดับความสำคัญของงานที่ทำก่อนหลัง

3.4 บทบาทและคุณสมบัติเพิ่มเติมของพระเลขาธุการที่พึงประสงค์สำหรับคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน

ตามความคิดเห็นของ เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ เนื่องจากในปัจจุบันองค์กรสงฆ์มีขนาดใหญ่และซับซ้อนกว่าสมัยพุทธกาลอย่างมาก จึงมีบทบาทและคุณสมบัติเพิ่มเติมของพระเลขาธุการที่พึงประสงค์สำหรับคณะสงฆ์ไทย ได้แก่

(๑) การปฏิสังขรณ์ต้อนรับพุทธบริษัท และการให้คำปรึกษาเบื้องต้น ปัจจุบันคือการต้อนรับแขกผู้ที่มาขอพบผู้บังคับบัญชาของตน ในกรณีผู้บังคับบัญชาไม่อยู่ ก็ควรทำหน้าที่ให้คำแนะนำเท่าที่จำเป็นในเบื้องต้น

(๒) การงานรับนโยบาย

(๓) บทบาทเพิ่มเติมอื่น ๆ ได้แก่ วางตนเป็นผู้ตาม ไม่ทำงานเกินหน้าที่ของตน การสร้างงานใหม่ ๆ มีความคิดก้าวหน้า และการปฏิบัติตามกฎระเบียบของสถาบันสงฆ์

อภิปรายผล

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาท คุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่น และคุณธรรมในการทำหน้าที่เป็นพุทธอุปัชฌาย์ของพระอานนท์ หรือพระเลขาธุการ จากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยพบว่า วัตรปฏิบัติที่งดงามและการวางตนได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ในการทำหน้าที่พระเลขาธุการของพระอานนท์ เป็นสิ่งที่น่าสนใจ ที่ควรนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของพระเลขาธุการในปัจจุบัน มีดังนี้

๑. บทบาทที่เป็นต้นแบบที่ดีของพระอานนท์ที่พระเลขาธุการคณะสงฆ์ไทยปัจจุบัน ควรยึดถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานด้านเลขานุการ

การทำหน้าที่ในฐานะพระเลขาธุการของพระอานนท์มีมากมายหลายบทบาทดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว แต่ผู้วิจัยเห็นว่าบทบาทในการสนับสนุนนโยบาย และพร้อมที่จะทำงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จ

พระอานนท์ ถือว่าเป็นผู้ที่ทำงานอยู่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าตลอดเวลา จะเห็นว่าเมื่อทรงมีพุทธประสงค์จะทำเรื่องใด เพื่อความเจริญมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา พระอานนท์จะเป็นผู้สนองงานในเรื่องนั้น ๆ ด้วยความเต็มใจ และมีความมุ่งมั่นเพื่อผลสำเร็จของเรื่องนั้น ๆ การทำงานของพระอานนท์ไม่ว่าจะทำแต่ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่เท่านั้น แม้พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว มีงานสำคัญบางเรื่องที่พระพุทธเจ้าได้ทรงมอบหมายไว้ให้ท่านไปดำเนินการ เช่น ทรงรับสั่งให้ท่านพาสงฆ์ไปลงพรหมทัณฑ์แก่พระภิกษุฉนนะผู้ดื้อรั้น เป็นต้น และเมื่อเสร็จภารกิจที่ทรงมอบหมายแล้ว ท่านก็ใช้เวลาส่วนใหญ่ในการเผยแผ่พระสัทธรรมแก่พุทธบริษัท เป็นการสานต่อพระปณิธานของพระพุทธเจ้า ผลงานครั้งยิ่งใหญ่ของพระอานนท์ คือการได้รับการคัดเลือกจากสงฆ์ให้ทำหน้าที่วิสันาพระธรรม ซึ่งล้วนเป็นการสนองนโยบายของพระพุทธเจ้าในการรักษาพระสัทธรรม สร้างความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น และสอดคล้องกับผลจากการสัมภาษณ์เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ ก็ปรากฏว่า ผู้ปกครองสงฆ์ต้องการพระเลขาธุการที่ทำงานเป็นที่ไว้วางใจได้ คือสามารถสนองงานตามที่มอบหมายให้ไปดำเนินการ โดยมั่นใจว่างานที่ได้มอบหมายไปแล้วนั้น จักสำเร็จลุล่วงด้วยดี

๒. คุณสมบัติของพระอานนท์ที่พระเลขาธุการในปัจจุบัน ควรถือเป็นแบบอย่างเพื่อการเป็นพระเลขาธุการที่ดี

ผู้วิจัยเห็นว่า คุณสมบัติของพระอานนท์ ที่พระเลขาธุการปัจจุบัน ควรนำไปเป็นแบบอย่างที่ดีในการทำงานด้านเลขานุการ คือ **ช่างคิด ช่างสังเกต ช่างถาม**

ความเป็นคนช่างคิด ก่อให้เกิดผลงานใหม่ ๆ อยู่เสมอ หรืองานที่ทำอยู่นั้นก็จะดียิ่งขึ้นเพราะรู้จักหาวิธีการใหม่ ๆ มาพัฒนางาน รู้จักสังเกต คือรู้จักกำหนดจดจำสิ่งต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งที่เลขานุการต้องมี เพราะแสดงถึงความเป็นคนรอบคอบ เก็บรายละเอียดได้ดีในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ รูปพรรณสัณฐานของคน เป็นต้น ซึ่งจะประโยชน์ในการวิเคราะห์งาน วิเคราะห์คนได้ดียิ่งขึ้น และอุปนิสัยช่างถาม กล่าวคือ ถามในสิ่งที่ควรถาม และเป็นประโยชน์ ถือเป็นหัวใจในการทำงาน เพราะถ้ามีความสงสัยไม่แน่ใจในเรื่องใด ๆ ต้องสอบถามให้รู้แจ้งก่อน แล้วค่อยดำเนินการ พระอานนท์ ถือว่าเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติที่ครบสูตรดังที่กล่าวมาแล้วทั้งสิ้น จากการสัมภาษณ์เจ้าคณะผู้ปกครอง

สงฆ์ พบว่า ต้องการพระเลขานุการที่รู้จักคิดงานเป็น มิใช่ทำงานตามคำสั่งเท่านั้น ต้องมีการคิดงานแล้วนำเสนอให้ผู้บังคับบัญชาพิจารณา

๓. คุณธรรมของพระอานนท์เป็นต้นแบบที่ดี ควรแก่การนำไปปฏิบัติของพระเลขานุการปัจจุบัน

การศึกษาวิจัยถึงคุณธรรมที่พระอานนท์ ยึดถือเป็นหัวใจในการทำงานในตำแหน่งพระเลขานุการของพระพุทธเจ้ามีหลายประการ แต่ผู้วิจัยขอยกเพียงข้อเดียว คือ **ยึดความถูกต้อง เว้นอคติ ๔**

พระอานนท์ ทำงานยึดหลักความถูกต้อง มิใช่ถูกใจ รู้ว่าสิ่งใดควรทำ ไม่ควรทำ คุณธรรมในข้อนี้ แม้จะเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะคนเรามักตกอยู่ในอคติ ๔ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง เหตุเพราะใจไม่เป็นกลางนั่นเอง ใจของคนเราถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิต จะทำดี ทำชั่ว เป็นคนดี คนชั่ว ก็อยู่ที่ใจทั้งสิ้น อคติ ๔ คือ ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน จึงยอมให้ทรัพย์สินเงินทอง ยศถาบรรดาศักดิ์ เพราะเรารักเขา โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน จึงไม่ยอมให้สิ่งอะไร ๆ เพราะไม่ชอบเขา โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา จึงยอมให้สิ่งต่าง ๆ เพราะไม่รู้ความจริง เข้าตำรารักจนหลง และ ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว จึงให้สิ่งต่าง ๆ แก่เขา เพราะกลัวเขาไม่รักบ้าง กลัวผู้อื่นจะว่าบ้าง ซึ่งพระอานนท์ไม่มีพฤติกรรมเช่นนี้ ในประวัติการทำงานของท่าน พบว่า พระอานนท์ทำงานด้วยความเที่ยงตรงซื่อสัตย์สุจริต คุณธรรมในข้อนี้ แม้ปุถุชนคนทั่วไปจะทำได้ยาก แต่ผู้วิจัยเห็นว่า คุณธรรมข้อนี้ จะเป็นหลักในการปกครองคนได้เป็นอย่างดี ตัดความไม่ยุติธรรม เสริมสร้างความสามัคคี ความยอมรับนับถือกันและกันระหว่างผู้ร่วมงาน ก่อให้เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกันทำงาน และก่อให้เกิดความหวังในหน้าที่การงานว่าต้องเจริญก้าวหน้าต่อไปภายภาคหน้า ฉะนั้น พระเลขานุการปัจจุบัน ควรยึดคุณธรรมข้อนี้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานก็จะเป็นการสร้าง ความอุ่นใจแก่ผู้บังคับบัญชาและผู้อยู่ภายใต้ปกครองของผู้บังคับบัญชาของตนยิ่งขึ้น

พระอานนท์ ถือว่าเป็นพระเลขานุการที่ทำหน้าที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่คณะสงฆ์มีมาทั้งในสมัยพุทธกาลและในปัจจุบันนี้ ท่านทำงานด้วยความเสียสละ ขยันอดทนเป็นเลิศ จนเป็นที่ยอมรับทั้งจากพระพุทธเจ้าและเหล่าพุทธบริษัทว่าท่านเป็นสุดยอดของพระเลขานุการอย่างแท้จริง และจากการสัมภาษณ์เจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ ก็ต้องการให้พระเลขานุการปัจจุบันมีข้อวัตรปฏิบัติดังเช่นพระอานนท์เท่าที่สามารถจะทำได้

ข้อเสนอแนะ

๑. คณะสงฆ์ไทย ควรกำหนดเป็นนโยบายให้มีการศึกษาอบรมวิชาเลขานุการอย่างจริงจัง อย่างน้อยปีละครั้ง เพื่อเป็นการเสริมสร้างทักษะในการทำงาน และจะได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระเลขานุการด้วยกัน และเพื่อสนับสนุนส่งเสริมพระภิกษุผู้ที่เคยเป็นพระเลขานุการแล้วหรือกำลังจะเป็นพระเลขานุการ ให้มีความรู้ด้านการร่างหนังสือโต้ตอบ การใช้ถ้อยคำให้ถูกต้อง เช่น ภาษาเขียน ภาษาพูด และที่สำคัญควรจัดทำคู่มือเลขานุการ เพื่อใช้เป็นคู่มือในการทำงาน

๒. ควรยกฐานะพระภิกษุผู้ทำหน้าที่เลขานุการของเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ทุกระดับขึ้นเป็นพระสังฆาธิการ^๖ หรือมีสิทธิเทียบเท่าพระสังฆาธิการ โดยออกเป็นกฎหมายตราสมณคม ว่าด้วยเรื่อง การแต่งตั้งถอดถอนพระเลขานุการของคณะสงฆ์ไทย หรือจะออกเป็นระเบียบมหาเถรสมาคม เทียบกับตำแหน่งพระสังฆาธิการก็ได้ ซึ่งกฎหมายตราสมณคม ข้อที่ ๔ วรรคที่สองได้เปิดช่องไว้แล้ว หรือจะดำเนินการด้วยวิธีใด ๆ ซึ่งไม่ขัดหรือแย้งต่อพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ หรือกฎหมายตราสมณคม เพราะที่ผ่านมาเมื่อเจ้าคณะผู้ปกครองสงฆ์ พ้นจากตำแหน่งจะด้วยสาเหตุใดก็ตาม พระเลขานุการของเจ้าคณะนั้น ๆ ย่อมพ้นจากตำแหน่งไปด้วย

^๖ พระสังฆาธิการ หมายถึง พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งปกครองคณะสงฆ์ นับตั้งแต่ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ลงมาถึงตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าอาวาส ปัจจุบัน กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๒๔ (พ.ศ.๒๕๔๑) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ ข้อที่ ๔ ระบุไว้ ๑๒ ตำแหน่ง มี เจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะภาค รองเจ้าคณะภาค เจ้าคณะจังหวัด รองเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ รองเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะตำบล รองเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาส รองเจ้าอาวาส ผู้ช่วยเจ้าอาวาส

ส่วนตำแหน่งที่เรียกชื่ออย่างอื่น จะได้มีระเบียบมหาเถรสมาคมกำหนดเทียบเท่าตำแหน่งที่กล่าวแล้ว

บรรณานุกรม

- ขุททกนิกาย เถรคาถา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ เล่มที่ ๒๖, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๓.
- มธุรสตติลาสินี นาม ขุททกนิกายฎกเถรคาถา พุทธวิสาขบูชา, กรุงเทพฯ ๑: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- มนิโรตปุณณิยา นาม องคุตตรนิกายฎกเถรคาถา เอกกนิปาตวณณนา ปฐโม ภาค, ทตติโย ภาค, ทตติโย ภาค,
- กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๓.
- วินยปิฎก มหาวิภังคะ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ เล่มที่ ๒, เล่มที่ ๕, กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- องคุตตรนิกาย นวกนิปาต มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ เล่มที่ ๒๓,
- กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๔๒) คู่มือพระสังฆาธิการ กรุงเทพมหานคร การศาสนา
- ตรีมิตร และคณะ (๒๕๓๐) ประวัติแห่งอนุพุทธ ๘๐ องค์ กรุงเทพมหานคร เลียงเชียง
- บรรจบ บรรณรุจิ (๒๕๓๖) อธิติมหาสาวก กรุงเทพมหานคร ธรรมสภา
- พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ชุด ๕๑ เล่ม (๒๕๓๐) กรุงเทพมหานคร มหามกุฏราชวิทยาลัย
- พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) (๒๕๒๔) พระอานนตเถระ กรุงเทพมหานคร ประชุมวงศ์
- _____ (๒๕๒๕) ตำนานพระอรหันต์ ๘ ทิศ ขวพุทธชลบุรี ในพระสังฆราชูปถัมภ์จัดพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการ ใน
- งานพระราชเพลิงศพ พระครูอุดมวิเศษ (เหมือน อินทโชติ) อดีตเจ้าอาวาส วัดกำแพง อ.เมือง จ.ชลบุรี
- พระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ กุญชรปัญโญ) (๒๕๕๓) วิทยาพระสังฆาธิการ เล่ม ๑ กรุงเทพมหานคร สหธรรมิก
- พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (๒๕๓๔) พุทธานุพุทธประวัติ พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร
- มหามกุฏราชวิทยาลัย
- พระมหาอดิศักดิ์ อธิคุณ (๒๕๐๙) ประวัติและผลงานของพระอานนตพุทธอุปัฏฐาก กรุงเทพมหานคร
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต) (๒๕๕๑) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม กรุงเทพมหานคร :
- บริษัท เอส.อาร์.พี.นิตติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด
- วสิน อินทสระ (๒๕๔๐) พระอานนตพุทธอนุชา พิมพ์ครั้งที่ ๕ กรุงเทพมหานคร สร้างสรรค์บุ๊ค
- พระบุญรอด ปุสฺสวโร (สิงห์สุ) (๒๕๕๐) “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอานนตในฐานะพุทธอุปัฏฐาก”
- วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย
- พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม (จันทร์คุ้ม) (๒๕๓๙) “การศึกษายบทบาทของพระอานนตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”
- วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย